

Eerste handzame flora van Nederland met plaatjes

Kort nadat Heimans en Thijssse het tijdschrift *De Levende Natuur* oprichtten, brachten ze bij uitgeverij Versluys een originele flora op de markt: een eerste veldgids met plaatjes. Waarom werd hun *Geïllustreerde Flora van Nederland* direct een succes?

Tekst **Marga Coesèl**

Zo gewoon als veldgidsen-met-plaatjes vandaag de dag zijn, zo bijzonder was dat meer dan een eeuw geleden. De eerste die zich in de lage landen serieus met plantkunde bezighield, was de Vlaamse arts Dodoens, of *Dodonaeus* (1517 – 1585). Tijdens zijn leven en ook lang daarna was plantkunde een onderdeel van de medische wetenschap. Voor zover men belangstelling had voor planten, berustte dat vooral op hun geneeskrachtige werking. In 1554 publiceerde Dodonaeus zijn *Cruijdeboek*. Nieuw voor die tijd was dat hij de planten niet alfabetisch rangschikte, maar volgens uiterlijke kenmerken.

Een kruidboek is geen flora, dus geen overzicht van de plantensoorten in een bepaald gebied. De eerste die zich waagde aan een echte flora van het Nederlandse grondgebied was David de Gorter, ook een arts. Zijn ongeïllustreerde, in het Latijn geschreven *Flora Belgica* uit 1767 is een droge opsomming van de in die tijd bekende inheemse plantensoorten. De Gorter was bevriend met de Zweedse arts Linnaeus, die naar Harderwijk kwam om te promoveren. Tijdens zijn verblijf in Nederland publiceerde Linnaeus zijn *Systema Naturae* (1735), een boek over de drie rijken der natuur: planten, dieren en mineralen, waarbij hij het plantenrijk indeelde op basis van de voortplantingsorganen. In zijn *Species Plantarum* (1753) voerde hij

1 De rode anemoon (*Anemone nemorosa*), uit de *Flora Batava*, deel 18 (1889)

een handige methode in om plantensoorten te benoemen. In plaats van uitgebreide omschrijvingen, zoals toen gebruikelijk was, voorzag hij iedere plantensoort van een tweeledige Latijnse naam, een geslachtsnaam en een soortsnaam. De Gorter paste deze binominale nomenclatuur toe in zijn *Flora Belgica*. Deze methode werd ook gebruikt in de *Flora Batava*, een fraaie serie plaatwerken over de inheemse, wilde flora die in 1800 verscheen bij uitgeverij Sepp. De serie sloot in 1934 af met in totaal 2632 soorten, waarbij telkens één plant per pagina in kleur werd afgebeeld. De afbeeldingen waren aanvankelijk kopergravures die met de hand werden ingekleurd; later litho's en nog weer later chromolithografieën. De *Flora Batava* was zó kostbaar dat alleen een select gezelschap de serie kon aanschaffen. Vorig jaar nam de Koninklijke Bibliotheek samen met uitgeverij Lannoo het initiatief tot een facsimile-uitgave van de *Flora Batava* in één

2 Botaniseertrommel en de *Geïllustreerde Flora van Nederland* door Heimans, Heinsius en Thijssse. (Foto: H. Van Halm)

band. Het resultaat is een loodzwaar maar betaalbaar boek voor een groter publiek. Halverwege de negentiende eeuw bracht uitgeverij Kruseman 'ten behoeve van het algemeen' de driedelige *De Flora van Nederland* (1859-1862) uit, waarmee je plantensoorten kon determineren volgens de zogeheten dichotome methode waarbij je telkens uit twee (of meer) kenmerken een keuze maakt. Deze flora van de botanicus C.A.J.A. (Kees) Oudemans was voorzien van gekleurde platen met afbeeldingen van de besproken plantensoorten.

Schoolflora's

De flora van Oudemans vond gretig aftrek, maar zijn werk was ongeschikt om mee naar buiten te nemen. Daarom kwam de Leidse hoogleraar Willem Suringar op het idee een handzame veldgids te maken. Zijn *Handleiding tot het bepalen van de in Nederland wildgroeiende planten* verscheen in 1870 en werd bekend als de *Zakflora*. Dat de behoefte aan veldgidsen toenam kwam door de wet op het middelbaar onderwijs (1863) en de oprichting van de 'hogere burgerscholen'. Hendrik Heukels, een jonge leraar 'kennis der natuur', sprong in het gat van de groeiende behoefte aan betaalbare veldgidsen. Zijn *Schoolflora van Nederland* (1883), een bewerking van een Duitse flora, was al een stuk toegankelijker dan Suringars *Zakflora*, maar eveneens nauwelijks geïllustreerd. Heukels en Suringar vonden plaatjes overbodig, omdat de gebruiker vertrouwd moest raken met botanische begrippen. Het determineren met hun flora's viel echter beslist niet mee. Dat was ook de ervaring van Eli Heimans die de *Zakflora* op school had gekregen als prijs voor een opstel.

De *Geïllustreerde Flora van Nederland* die Heimans en Thijssse in 1899 uitbrachten was in alle opzichten nieuw. Alleen al door het formaat: breed (oblong) en met afgeronde hoeken, maar vooral door de inhoud. Die was niet gebaseerd op moeilijk waarneembare bloemkenmerken, maar op het uiterlijk, de habitus van de plant. De flora was bovendien voorzien van ruim 3400 eenvoudige pentekeningetjes. De gids was een flora zoals beide onderwijzers zelf hadden willen hebben toen zij met botaniseren begonnen. Hun flora begon met de simpele vraag: 'Is uw plant een boom of

een heester?' en daarna werd de gebruiker in eenvoudige stappen verder geleid door het plantenrijk. Met deze flora nam uitgever Versluys uiteraard een risico. Hij begon met duizend exemplaren, maar kon al snel een tweede, derde en vierde duizendtal laten bijdrukken. Het publiek reageerde enthousiast, maar er klonk ook kritiek op het weinig wetenschappelijke karakter van de flora. Daarom gingen Heimans en Thijssse samen met de bioloog H.W. (Han) Heinsius aan de slag. De tweede, herziene druk van hun flora verscheen in 1909. Waar de eerste druk nog volstond met krap 400 pagina's, telde de tweede al 1135 pagina's en ruim vijfduizend figuurtjes. De *Geïllustreerde Flora van Nederland* werd bekend als de 'HHT'. Op aandrang van uitgever Noordhoff kwam ook Heukels toen met plaatjes in zijn *Geïllustreerde schoolflora voor Nederland*, uit 1900. Drie jaar later volgde de negende druk van Suringars *Zakflora*, bewerkt door de botanicus Anton Garjeanne, die vanaf toen ook enkele tekeningen en foto's bevatte.

De moderne tijd

In het middelbaar onderwijs zijn flora's inmiddels verleden tijd, maar studenten in de biologie worden nog steeds geacht een flora aan te schaffen. Tegenwoordig is *Heukels' Flora van Nederland* hét standaardwerk over de flora van Nederland. De 24ste druk, bewerkt door de Leidse plantkundige Leni Duijtermaat, verscheen in 2020 met een schat aan gedetailleerde illustraties. De flora is ook interactief te raadplegen. Ondertussen veroverde de KNNV uitgeverij een aandeel op de markt met de *Veldgids Nederlandse flora* door Henk Eggelte. Van deze flora verscheen in 2023 de 14^e druk, bewerkt door Erik Simons. Botanici maken tegenwoordig ook graag gebruik van de vijfdelige *Oecologische Flora van Nederland* (1985-1994) door Eddy Weeda. Het is geen determinatiewerk maar informatief door de verklarende tekst en de prachtige illustraties van de familie Westra. Daarnaast bestaan er laagdrempelige websites, zoals de 'Flora van Nederland' om planten mee te identificeren. Er zijn echter ook nog altijd plantenliefhebbers die planten bij voorkeur determineren met hun oude 'HHT'. In de loop der tijd is veel veranderd.

Eén ding is nog net zoals vroeger. De beste floristen zijn nog altijd personen die van jongs af aan geïnteresseerd zijn in planten en een scherp oog hebben voor details.

Dankwoord

Met dank aan Ed Brinkkemper. Meer info: G. de Vries. *Nederlandse veldflora's, oorsprong en ontwikkeling*. Boekenbent, 2008. ■

Marga Coesèl, Heimans en Thijssse Stichting.
marga.coesel@xs4all.nl